

จากสวนผลไม้กลายเป็นบ้านพักข้าราชการ พ.ศ. 2457 – 2480* From The Orchard To Official Residence 2457 – 2480 B.E.

กนิษฐา ชิตช่วง**

Kanitha Chitchang

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ถนนราชดำเนินกับการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2457 - 2557: ศึกษากรณีชุมชนหลังวัดราชนัลดดา” โดยผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์จะหยิบยกส่วนต้นของงานวิจัยมาแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ใกล้เคียงกับวัดราชนัลดดา หรือที่เรียกในปัจจุบันว่า “ชุมชนหลังวัดราชนัลดดา” นั้น ก่อนและหลังการตัดถนนราชดำเนินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสภาพเช่นใด เงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ดังกล่าวจากป่าละเมาะและสวนผลไม้กลายเป็นชุมชนของคนหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะการเข้ามาตั้งรกรากของคนที่เป็นข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคืออะไร การนำเสนอนี้เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าบ้านพักข้าราชการเหล่านั้นมีของใครบ้าง ซึ่งจะมีประโยชน์ในการเป็นข้อมูลขั้นต้นสำหรับผู้ต้องการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนในประเทศไทยต่อไป

คำสำคัญ : ถนนราชดำเนิน, วัดราชนัลดดา, โลหะปราสาท, บ้านพักข้าราชการ, รัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

* บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ถนนราชดำเนินกับการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2457 - 2557: ศึกษากรณีชุมชนหลังวัดราชนัลดดา”

This article is a part of the full research “Ratchadamnoen Avenue and It's Transition 2457 – 2557 B.E.: A Case Study of Ratchanadda Temple's Community”.

** อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Lecturer, Department of History, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University.

Corresponding author, e-mail: achankanitha@gmail.com

Abstract

The purpose of this article is to describe the changing of the area around Ratchanadda Temple before and after constructed Ratchadamnoen Avenue during the reign of King Rama V and King Rama VI. This physical landscape changed from the orchard to the residential area by many groups of people. Especially the officials who worked for the Royal Thai Government during the reign of King Rama VI. The purpose of this article is to show the basic primary sources on official residence around Ratchanadda Temple for those who do further more research about community history in Thailand.

Keywords : Ratchadamnoen avenue, Ratchanadda temple, Loha prasat, The official residence, Early rattanakosin era.

บทนำ

ผู้วิจัยได้นำเนื้อหาของบทที่สองของงานวิจัยเรื่อง “ถนนราชดำเนินกับการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2457 - 2557: ศึกษากรณีชุมชนหลังวัดราชนัดดา” ซึ่งเป็นบทที่กล่าวถึงภูมิหลังความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงการตัดถนนราชดำเนินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเรียบเรียงขึ้นเป็นบทความวิจัย เนื่องจากมีเนื้อหาที่สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ของที่ดิน ภายใต้บริบทที่ประเทศสยามกำลังเข้าสู่ยุคความเป็นรัฐสมัยใหม่ มีการปฏิรูประบบราชการออกเป็นกระทรวง ทบวง กรม และระบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้กรุงเทพฯ มีการขยายตัวจากในเกาะรัตนโกสินทร์ข้ามคลองรอบกรุงมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือสู่พระที่นั่งอนันตสมาคม และลานพระราชวังดุสิต มีผลต่อการจับจองที่ดินริมสองฝั่งถนนราชดำเนินของพระคลังข้างที่ และการซื้อขายที่ดินของขุนนาง

และข้าราชการเพื่อตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แถบนี้ ส่งผลให้สวนผลไม้ในละแวกวัดราชนัสดา
รามวรวิหารถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของขุนนางและข้าราชการหนาแน่นขึ้น
ก่อนที่จะมีการปรับตัวของคนในชุมชนแห่งนี้ไปสู่การประกอบธุรกิจการค้ามากขึ้น
ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วงทศวรรษ 2480 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน
(ปลายทศวรรษ 2550)

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยที่สัมพันธ์กับชุมชนท้องถิ่น
โดยเฉพาะชุมชนหลังวัดราชนัสดา ละแวกถนนราชดำเนินกลางที่มีความสืบเนื่อง
และความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์อย่างมีพลวัต ทั้งด้านกายภาพ และการตั้ง
ถิ่นฐานของคนกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนการปรับตัวของกลุ่มคนเหล่านี้ โดยเฉพาะกลุ่มคน
ที่ประกอบอาชีพรับราชการในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นต้นมา รวมทั้งงานวิจัยนี้ยังมีเป้าหมายเพื่อรวบรวมแหล่งข้อมูลชั้นต้นที่หาได้ยาก
และเกี่ยวกับชุมชนหลังวัดราชนัสดา เพื่อให้นักวิจัยรุ่นหลังได้ใช้อ้างอิงต่อไป

ทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยนี้เลือกผลงานวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นแนวสารคดี และงานวรรณกรรม
ประเภทบันทึกความทรงจำที่เกี่ยวข้องมาแสดงในส่วนของบททบทวนวรรณกรรม
ทดแทนการอ้างถึงวรรณกรรมที่เป็นงานทางวิชาการ เพราะเหตุว่าการศึกษาประวัติศาสตร์
ชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์การตัดสินใจของราชดำเนินที่ย้อนไปถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นที่เป็นงานวิชาการหรืองานวิจัยแทบจะไม่มีเลย ด้วยข้อจำกัดของข้อมูล
ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงข้อจำกัดในข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก
ที่จะได้มาจากกลุ่มคนในชุมชนที่เกิดในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะการสัมภาษณ์ที่ใช้เวลานานจำกัด

จำเป็นต้องอาศัยความไว้วางใจที่คนในชุมชนมีต่อผู้วิจัย อันเป็นกลไกสำคัญของ การศึกษาและเก็บข้อมูล¹ ประกอบกับผู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ก็เสียชีวิตไปเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่เดียวกันวรรณกรรมในกลุ่มของงานสารคดี และบันทึกความทรงจำที่มีความ เกี่ยวข้องกับถนนราชดำเนิน แม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมากพอสมควร แต่ทว่า ยังไม่มีงานเล่มใดที่จะสะท้อนแง่มุมของการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนวัดราชนัดดา ในยุคที่สังคมสยามมีการปรับตัวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่แบบตรง ๆ อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมที่สะท้อนภาพประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของถนนราชดำเนิน ผู้วิจัย สามารถสรุปงานที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. ขวัญใจ เอ็มใจ (2541) ในงานศึกษาเรื่อง **ราชดำเนินทางมีเพราะคนเดิน** กล่าวถึงประวัติการตัดถนนราชดำเนินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เพื่อเชื่อมต่อพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต ตลอดไปจนถึง การสัมภาษณ์ประสบการณ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์การเมืองช่วง พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519

2. ทศนา ทศนมิตร (2553) ในงานศึกษาเรื่อง **กรุงเทพฯ ครึ่งศตวรรษ** กล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของย่านที่เกี่ยวข้องกับถนนราชดำเนิน ได้แก่ ตลาดบาญญูญ ท้องสนามหลวงสมัยโบราณ สะพานมอญ สะพานดำรงสถิต สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ ฉลองรัตนโกสินทร์ 150 ปี ถนนเฟื่องนคร และงานพระรูปครึ่งศตวรรษ เป็นต้น

3. ทศนา ทศนมิตร (2553) ในงานศึกษาเรื่อง **เล่าเรื่องเมืองกรุงเทพฯ** โดยกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทยที่เคยใช้เป็น โรงละครสำหรับการแสดงที่ใช้ชายจริงหญิงแท้มาก่อน.

4. ป.บุณนาค (นามแฝง) (2553) ในงานศึกษาเรื่อง **เปิดตำนานห้างร้านสยาม** กล่าวถึงห้างสรรพสินค้าและร้านค้าในละแวกถนนราชดำเนิน เช่น ห้างวิจิตรวิทยาคาร ย่านแพร่สรรพศาสตร์ เป็นต้น

¹ ดูรายละเอียดได้ใน ภาพันท์ รัชศรีทอง. (2559). **ศรีศักร วัลลิโภดม: แนวคิดและกระบวนการศึกษา ห้องถิ่นเพื่อ ‘เด็กรักถิ่น’** จาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=733> สืบค้นเมื่อ 3 พฤศจิกายน 2561.

5. ป.บุณนาค (นามแฝง) (2552) ในงานศึกษาเรื่อง **พระนครเมื่อกาลก่อน** กล่าวถึงสถานที่สำคัญย่านถนนราชดำเนิน อาทิ โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมไทย สถานีโทรทัศน์ช่อง 4 บางขุนพรหม วัดสระเกศ ลีเก้เสาชิงช้า เป็นต้น

6. ปราณี กล่ำลัม (2550) ในงานศึกษาเรื่อง **ย่านเก่าในกรุงเทพฯ (เล่ม 1)** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของย่านที่เกี่ยวข้องกับถนนราชดำเนิน ได้แก่ ย่านเสาชิงช้า ย่านถนนดินสอ ลีแยกกอกว้าว ย่านบางลำพู บ้านบาตร นางเลิ้ง ปากคลองตลาด บางขุนพรหม

7. ปราณี กล่ำลัม (2555) ในงานศึกษาเรื่อง **ย่านเก่าในกรุงเทพฯ (เล่ม 2)** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของย่านที่เกี่ยวข้องกับถนนราชดำเนินเพิ่มเติมจากเล่มที่ 1 คือ ย่านเทเวศร์ ย่านพาหุรัด ป้อมมหากาฬ

8. ฝ่าย เจริญสุข (ม.ป.ป.) ในงานศึกษาเรื่อง **ชื่อนี้มีที่มา เล่ม 3 ชุดกรุงเทพมหานคร** มีเนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญในย่านถนนราชดำเนิน อาทิ วัดราชนัดดารามวรวิหาร เป็นต้น

9. วีระยุทธ ปีสาลี (2557) ในงานศึกษาเรื่อง **กรุงเทพฯมรดก** กล่าวถึงพัฒนาการแหล่งสถานเริงรมย์ในเขตเมืองกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 2420 จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในย่านราชดำเนิน และลำเพ็ง เป็นต้น

10. ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย (2551) ในงานศึกษาเรื่อง **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน. กล่าวถึงสถานที่สำคัญหลายแห่ง ที่เกี่ยวข้องกับถนนราชดำเนิน ได้แก่ ถนนดินสอและประวัติความเป็นมา

11. ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย (2547) ในงานศึกษาเรื่อง **ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ** กล่าวถึงห้างที่สร้างขึ้นบริเวณสามแพร่ง ได้แก่ แพร่งภูธร แพร่งนรา แพร่งสรรพศาสตร์ ซึ่งเชื่อมต่อถนนตะนาว ถนนบำรุงเมือง เป็นต้น ซึ่งในบริเวณนี้เป็นวังมาก่อน ห้างในย่านนี้ ได้แก่ ห้างวิวิธธุการของคนไทย ขายเสื้อผ้า ห้างคิเสียวแอนซันส์ของชาวจีน ขายแผ่นเสียง เป็นต้น

12. ส.โกศน.(2551). ในงานศึกษาเรื่อง **รู้เรื่องเก่าๆเล่าให้ฟัง** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญย่านถนนราชดำเนิน ได้แก่ ห้างสนามหลวง ท่าเตียน รถราง พระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

13. สมบัติ พลายน้อย (2555) ในงานศึกษาเรื่อง **เล่าเรื่องบางกอกฉบับสมบุรณ์** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญในเกาะรัตนโกสินทร์ ครอบคลุมถึงสะพานพุทธ สะพานหันและลำเพ็ญด้วย

14. สุจิตต์ วงษ์เทศ (2556) ในงานศึกษาเรื่อง **กรุงเทพฯ กรุงเทพมหานคร มีภูมิสถานชื่อบ้านนามเมือง** เป็นการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญต่าง ๆ โดยแบ่งตามเขตและแขวงของทั้งฝั่งกรุงเทพฯ และฝั่งธนบุรี

15. ไหญี่ นายน (2547) ในงานศึกษาเรื่อง **คุยเฟื่องเรื่องวัยเด็ก** กล่าวถึงความทรงจำของครูใหญ่ นายน ที่เคยท่องเที่ยวรวมถึงการเดินทางมาทำงานที่กรมโฆษณาการในฐานะนักดนตรีวงสุนทราภรณ์ ว่าได้พบเห็นอะไรบ้างนอกจากสถานที่สำคัญในย่านถนนราชดำเนินแล้ว ยังกล่าวถึงสภาพการจราจรด้วยรถราง รถลาก และรถเมล์ อีกด้วย

16. Kanitha Chitchang (2560) ในงานศึกษาเรื่อง **Ratchadamnoen Avenue and It's Transition 2457 – 2557 B.E.: A Case Study of Ratchanadda Temple's Community** กล่าวถึงการปรับตัวของคนในชุมชนหลังวัดราชนัคดา หลังจากที่มีรัฐบาลประกาศแผนการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา โดยบทความนี้เสนอว่า ควรให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนหลังวัดราชนัคดา ได้แก่อำเภานักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และผู้อาศัยในชุมชน เป็นผู้เลือกแนวทางการอนุรักษ์ และสร้างอาชีพให้คนในชุมชน ทั้งนี้สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ควรสนับสนุนเงินทุนในการดำเนินการดังกล่าวด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ถนนราชดำเนินในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นยังไม่มีความชัดเจนให้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางและข้าราชการในยุคที่สยามปรับตัวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ รวมถึงข้อมูลการซื้อที่ดิน และการออกโฉนดที่ดิน หรือการได้รับพระราชทานที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานของข้าราชการที่รับราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในระแวกวัดราชนัคดารามวรวิหารในภาพรวมเลย มีเพียงการกล่าวถึงข้าราชการบางคน อาทิ พระศรีสาคร เช่น ในกลุ่มงานของสำนักพิมพ์

เมืองโบราณ เป็นต้น ดังนั้นบทความวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์ในการเติมเต็มข้อมูล
ขั้นต้นทางประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของข้าราชการ การได้โฉนดที่ดิน
บนพื้นที่นี้ในระยะแรกเริ่ม เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ได้นำไปใช้อ้างอิงต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากเอกสารทั้งที่ตีพิมพ์แล้ว และเอกสารในหอ
จดหมายเหตุแห่งชาติที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ ตลอดจนการสัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคล
ที่เกี่ยวข้อง เพื่อมาประกอบการเขียนแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ภูมิหลังการก่อตั้งวัดราชนัสดารามวรวิหาร

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่ปรากฏว่ามี การเรียกพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือนใกล้เคียง
ละแวกวัดราชนัสดารามวรวิหารว่า “ชุมชนหลังวัดราชนัสดา” แต่อย่างใด ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
กับการตั้งบ้านเรือนของผู้คนละแวกนี้มีน้อยมาก มีแต่ข้อมูลที่ได้ทางอ้อมจากประวัติ
การก่อสร้างวัดราชนัสดารามวรวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ว่าวัดนี้สร้างขึ้นบนเนื้อที่ของสวนผลไม้ ดังข้อความต่อไปนี้

“...เมื่อปีมะเมีย อัฐศก พุทธศักราช 2389 พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภจะสร้าง
พระอารามเพื่อให้ปรากฏเป็นเกียรติแก่พระเจ้าหลานเธอ
พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้สถาปนา
เป็นสมเด็จพระนางโสมนัสวัฒนาวดี พระมเหสีพระองค์แรก
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยายมราช
(บุญนาคร ต้นสกุลยมนาคร) อธิบดีกรมนครบาล เลือกลำหอสถานที่
สร้างพระอาราม เจ้าพระยายมราชเลือกได้สวนผลไม้ริมกำแพง
พระนครด้านตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง เป็นเนื้อที่

25 ไร่เศษ กว้างประมาณ 5 เส้น 4 วา 2 คอก ยาว 5 เส้น 2 คอก
กล่าวกันว่าพื้นที่ที่ขณะนั้นมีเขตติดต่อกับบ้านของพระภิกษุฤกษ์
พระรามวิไชย และนางจันทน์ ภรรยาหลวงอภัยพิทักษ์ (อยู่) ....”
(กรมศิลปากร, 2538: 36)

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าท่ามกลางสวนผลไม้ยังเป็นที่ตั้ง
บ้านเรือนของขุนนางในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วย ดังนั้นบ้านข้าราชการจึงมีมานาน
ไม่ได้เพิ่งมาสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น เพียงแต่
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีประจักษ์พยานการตั้งบ้านเรือนของ
ข้าราชการสมัยนั้นอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก และบ้านบางหลัง
เป็นมรดกตกทอดมายังทายาทรุ่นหลัง และยังคงสภาพให้เห็นในปัจจุบัน

สภาพภูมิทัศน์ของกรุงเทพฯ ที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ และสวนผลไม้
มีประจักษ์พยานจากภาพถ่ายของชาวตะวันตกซึ่งเก็บอยู่ที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัย
คอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารราชการสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการสัมภาษณ์คุณบรรจบสิน พันธุมสุด ว่า ย่านถนน
ราชดำเนินเต็มไปด้วยเรือกสวนผลไม้ มีสภาพคล้ายป่า (บรรจบสิน พันธุมสุด,
สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2553) สำหรับภูมิทัศน์รอบ ๆ วัดราชชนิตดารามวรวิหาร
ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น ไม่มีถนนให้เห็นดังในปัจจุบัน มีแต่คลองคูเมืองเดิม
และคลองรอบกรุง ดังมีปรากฏในเอกสารการก่อสร้างวัดราชชนิตดารามวรวิหาร
(กรมศิลปากร, 2538: 35 - 36) สรุปได้ว่า มีการสร้างกำแพงวัดและเขื่อนโดยรอบ
กำหนดให้หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก ส่วนด้านทิศใต้ทำเขื่อนไม้ที่คลองลัด
ซึ่งเชื่อมกับคลองคูเมืองและคลองรอบกรุงเป็นคลองกั้นระหว่างวัดราชชนิตดาราม
วรวิหารกับวัดเทพธิดารามวรวิหาร ปัจจุบันเรียกว่า คลองวัดราชชนิตดา ซึ่งพื้นที่
ด้านหน้าวัดทิศตะวันออกก็เช่นเดียวกัน เมื่อครั้งยังไม่มีถนนมหาชัยเช่นในปัจจุบัน
เป็นที่ตั้งป้อมพระกาฬและกำแพงพระนคร ถัดจากกำแพงพระนครเป็นคลองรอบกรุง
ที่เรียกว่าคลองบางลำพู หรือคลองโอง่าง ชุดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (สืบค้นจาก <http://kanchanapisek.or.th/> เมื่อ 20 มิถุนายน 2560) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ลงเขียนไม้เป็นเขตวัดไปตามแนวคลองรอบกรุงจากทิศเหนือไปทิศใต้จรดคลองวัดราชันดดา แล้วโปรดให้ตัดถนนผ่านกำแพงพระนครลงสู่คลองรอบกรุงด้วย ทางที่ตัดผ่านนี้สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณประตูช่องกุด (กรมศิลปากร, 2538: 36) ดังนั้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คลองรอบกรุงจึงเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนในเกาะรัตนโกสินทร์และบริเวณใกล้เคียง

ในปัจจุบันที่ตั้งของวัดราชันดดารามวรวิหาร คือ ทิศเหนือจรดถนนราชดำเนิน (เอกสารสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เรียกบ้านพานถม) ทิศตะวันออกจรดถนนมหาชัย ทิศตะวันตกจรดถนนซอยวัดราชันดดา ทิศใต้จรดคลองวัดราชันดดารามวรวิหาร และวัดเทพธิดารามวรวิหาร (กรมศิลปากร, 2538: 35) ส่วนการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินของวัดพบว่า ที่ดินที่ตั้งวัดเป็นที่ดินของวัดราชันดดารามวรวิหาร (ธนู ผลพันธุ์, **สัมภาษณ์**, 30 กรกฎาคม 2560)

ด้วยเหตุที่คลองเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีผลต่อการกำหนดทิศทางของประตูบ้านในการเข้าออกด้วย คนไทยสมัยนั้นจึงนิยมหันหน้าบ้านไปทางคลองและมีความนิยมเช่นนั้นมาจนถึงในทศวรรษ 2480 เป็นอย่างน้อย ก่อนการปรับพื้นผิวถนนราชดำเนินในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2484 ซึ่งได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุตรสาวของคุณพระศรีสาคร ชื่อคุณบรรจบสิน พันธุมสุต (บรรจบสิน พันธุมสุต, **สัมภาษณ์**, 12 สิงหาคม 2553) บ้านคุณธนู ผลพันธุ์ บุตรชายของคุณหลวงประชาภิบาล เจ้าของบ้านเลขที่ 68/1 (ธนู ผลพันธุ์, **สัมภาษณ์**, 30 กรกฎาคม 2560) รวมถึงบ้านของ พ.ต.ชิต ชิตช่วง เจ้าของบ้านเลขที่ 63 เป็นต้น เนื่องจากในสมัยโบราณคลองรอบกรุง คลองวัดราชันดดา จะมีสาขาน้ำเป็นคูน้ำเล็ก ๆ เข้ามาในระหว่าง การตั้งบ้านเรือน คุณธนู ผลพันธุ์ เล่าว่า คนมียศฐาบรรดาศักดิ์จะได้ที่ดินอยู่ริมน้ำ (ธนู ผลพันธุ์, **สัมภาษณ์**, 30 กรกฎาคม 2560) ครั้นในปัจจุบันคูในสมัยก่อนได้ตื้นเขินกลายเป็นทางเดินเล็ก ๆ รอบ ๆ ชุมชน ที่ชาวบ้านนิยมเรียกกันว่า “ตรอก” นั้นเอง

การตัดถนนราชดำเนินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. 2443 ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากการเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้ท้องที่บ้านพานถมไม่เปลี่ยน มีบรรยากาศของการค้าขายแทนที่การเป็นสวนผลไม้ ด้วยเหตุนี้พระองค์ท่านจึงทรงออกประกาศเรื่องการตัดถนนราชดำเนิน (ห.จ.ช., ร. 5., ยธ. 9/41, เอกสารกระทรวงโยธาธิการ เรื่อง “ถนนตำบลพานถมในเรื่องตัดถนนราชดำเนินนอก”)

ครั้นเมื่อตัดถนนราชดำเนินเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็มีทั้งพระคลังข้างที่และราษฎรทั่วไปเข้าจับจองที่ดินที่ว่างเปล่าสองข้างทางของถนนราชดำเนินแล้วพากันออกโฉนดที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์สืบต่อไป รวมถึงการซื้อต่อจากเจ้าของที่ดินดั้งเดิม ดังตัวอย่างแรกคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ซื้อที่ดินริมถนนราชดำเนินเพื่อพระราชทานแก่พระโอรส (ห.จ.ช., ก.ร. 5., ยธ. 5/21, ยธ. 9/41, เอกสารกระทรวงโยธาธิการ เรื่อง “ถนนตำบลพานถมในเรื่อง ตัดถนนราชดำเนินนอก”)

ในที่นี่ผู้วิจัยยังไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าที่ดินบนถนนราชดำเนินส่วนใดที่เป็นวังของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชดำริจะซื้อนั้น อย่างไรก็ตามจากวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตของ สยมพร ทองสารี ได้ระบุราคาที่ดินที่ซื้อขายกันในสมัยนี้ว่า ริมถนนราชดำเนินราคาตารางวาละ 50 บาท (สยมพร ทองสารี, 2526: 122) ซึ่งจัดว่าราคาสูงสำหรับในสมัยนั้น

ส่วนการจับจองที่ดินของราษฎรในบริเวณที่ดินริมถนนราชดำเนินกลางและราชดำเนินนอกก็มีหลายราย ตามหลักฐานที่ระบุถึงการที่ราษฎรถูกล้ำที่ดินของพระคลังข้างที่ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนราชดำเนินนอก (พระคลังข้างที่จับจองพื้นที่ริมสองฝั่งถนนราชดำเนินตลอดแนว) ครั้นเมื่อราษฎรทำการออกโฉนดที่ดินก่อนที่พระคลังข้างที่จะดำเนินการ ทำให้ราษฎรสามารถครอบครองที่ดินได้โดยปรกติ เอกสารในหอจดหมายเหตุระบุว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราษฎรถูกล้ำแนวถนนราชดำเนินจำนวน 6 ราย (ห.จ.ช., ร. 6., น. 15. 2 ข/25 เอกสารกระทรวงนครบาล เรื่อง “ที่ดินล่วงล้ำเขตร์ถนนราชดำเนินนอกซึ่งมีผู้บุกรุก กรมพระนครบาล

ได้คัดค้านการรังวัดไว้รายหนึ่ง ได้ถอนการคัดค้านแล้ว พ.ศ. 2462”) (หลักฐานไม่ได้ระบุชื่อราษฎร)

ผลการศึกษา

พบว่าพื้นที่ชุมชนหลังวัดราชนัดดาได้พัฒนาจากการเป็นสวนผลไม้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มาสู่การตั้งรกรากของกลุ่มคนสามกลุ่มด้วยกันคือ 1. ชุนนางและข้าราชการ 2. ชนชั้นกลาง และ 3. ชาวจีน โดยในที่นี้จะกล่าวถึงข้าราชการเป็นหลักเนื่องจากมีจำนวนมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ อีกทั้งยังปรากฏการตั้งถิ่นฐานอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรดังต่อไปนี้

การตั้งบ้านเรือนของขุนนางและข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา

การตั้งบ้านเรือนของคนในละแวกวัดราชนัดดารามวรวิหารมีอยู่ 3 กลุ่มด้วยกัน กลุ่มแรกคือ พระคลังข้างที่ ขุนนาง และข้าราชการ กลุ่มที่สองคือ ชนชั้นกลางทั่วไป ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่ไม่ใช่ข้าราชการ ตัวอย่างเช่น เจ้าของบ้านเลขที่ 79 คือนายมงคล (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นต้น กลุ่มที่สามคือ ชาวจีน แต่ข้อมูลเกี่ยวกับข้าราชการจะได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรมากกว่า โดยจะขอกล่าวถึงการตั้งบ้านเรือนของข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนี้

“...ภายหลังการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ตามมาอย่างน้อยสองประการคือ ประการแรก การที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่และเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีลักษณะเป็นรัฐราชการ กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกเลิกระบบบริหารประเทศแบบจตุสดมภ์ และแทนที่ด้วยระบบการแบ่งสายการบังคับบัญชาแบบตะวันตก คือ แบ่งเป็นกระทรวงต่าง ๆ มีเสนาบดีดูแลแต่ละกระทรวง การบริหารแบบใหม่นี้ได้นำไปสู่การควบคุมเจ้าหน้าที่

ในส่วนภูมิภาคตามสายการบังคับบัญชาอีกด้วย ซึ่งมีกระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงสำคัญที่จะควบคุมดูแลหัวเมือง โดยแบ่งออกเป็น มณฑลเทศาภิบาล มีเมือง อำเภอ และตำบล อยู่ภายใต้การบังคับดูแลของมณฑลเทศาภิบาล...” (Likhit Dhiravegin, 1978: 38 - 39) การบริหารประเทศแบบใหม่นี้ ทำให้รัฐบาลมีความต้องการคนเข้ามาทำงานตามองค์กรใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นบุคคลที่นอกเหนือไปจากเชื้อพระวงศ์ โดยขยายไปสู่การรับสมัครจากประชาชนทั่วไป ดังนั้นจึงมีการตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2454 รวมถึงการก่อตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อผลิตคนมาเป็นข้าราชการตามกระทรวงต่าง ๆ (Likhit Dhiravegin, 1978: 44 - 47) ดังนั้นปริมาณข้าราชการจึงเพิ่มจำนวนมากขึ้น

ประการที่สอง เสนาบดี ขุนนาง และข้าราชการของกระทรวงต่าง ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นนี้ มีความจำเป็นจะต้องไปทำงานที่สถานที่ทำงานตามเวลาราชการ โดยมีกรดยกเลิกระบบการทำงานที่บ้านตามแบบโบราณ และมีการรับเงินเดือนซึ่งกระทรวงต่าง ๆ เมื่อแรกตั้งนั้น มักจะตั้งขึ้นใกล้เคียงกับพระบรมมหาราชวัง เช่น กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กรมสรรพากร เป็นต้น ทำให้ภายในเกาะรัตนโกสินทร์เปรี๊ยะได้กับการเป็นศูนย์ราชการ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่า ข้าราชการส่วนใหญ่ในสมัยนั้นคงจะหาบ้านเรือนที่ใกล้กับสถานที่ทำงานของตนเพื่อสะดวกในการเดินทางไปทำงาน

ประการที่สาม การเล็งเห็นว่าที่ดินริมถนนราชดำเนินจะต้องมีความเจริญต่อไปในภายหน้า (วิเคราะห์จากราคาซื้อขายข้างต้น)

ประการที่สี่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีประกาศจัดระเบียบคลอง พ.ศ. 2456 ซึ่งส่งผลให้ราษฎรที่ถูกไล่จากเรือแพ ต้องขึ้นมาอยู่บนบกมากขึ้น ทำให้การใช้ประโยชน์จากที่ดินขยายวงกว้างขึ้นด้วย และอาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มีการซื้อขายที่ดินบริเวณย่านถนนราชดำเนินเพิ่มขึ้น (ท.จ.ช., ร.6 น. 21/31 เอกสารกระทรวงนครบาล เรื่อง “รายงานการประชุมกระทรวงนครบาลว่าด้วยคลองต่าง ๆ” อ้างถึงใน กนิษฐา ชิตช่วง, 2547: 128)

ประการที่ห้า ข้าราชการบางคนได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างบ้าน เช่นบ้านของหลวงธรรมานุวัติ (จ้อย ผลพันธุ์) เป็นต้น (ธนู ผลพันธุ์, สัมภาษณ์,

30 กรกฎาคม 2560) ส่งผลให้ที่ดินในละแวกวัดราชนันทารามวรวิหารกลายเป็นย่านของบ้านพักข้าราชการตั้งแต่สมัยแห่งความเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (รัชกาลที่ 5 - พ.ศ. 2475) หลักฐานการตั้งบ้านพักข้าราชการที่ผู้วิจัยได้จากผู้นำชุมชน สรุปได้ตามตารางต่อไปนี้

เลขที่บ้านขุนนางเก่าและข้าราชการสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตารางที่ 1 การแสดงชื่อเจ้าของบ้านที่เป็นข้าราชการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

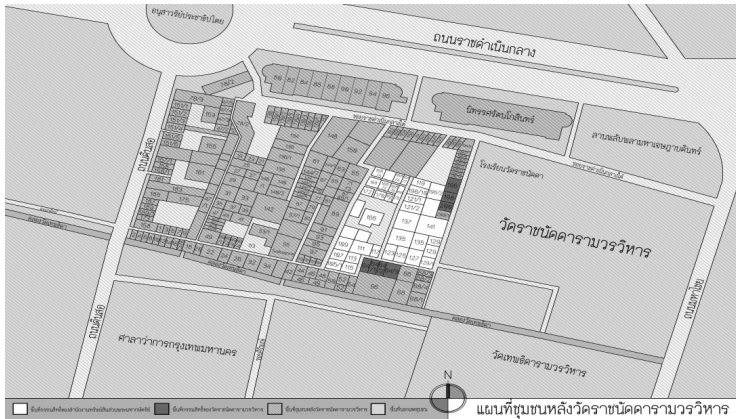
เลขที่บ้านขุนนางเก่า และข้าราชการ สมัยพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	ชื่อขุนนาง และข้าราชการ	หมายเหตุ
28	ขุนโกวิทวิจารณ์	
56/1	หลวงนนทแพทย์	
63	พันตรีชิต ชิตช่วง (ข้าราชการทหารบก กรมพลธิการ)	ที่ดินแปลงนี้ออกโฉนด ครั้งแรก พ.ศ. 2458 โอนกรรมสิทธิ์เป็นชื่อ ทายาทของพันตรีชิต ชิตช่วง เมื่อ พ.ศ. 2476 ในชื่อ ด.ช.บุญถึง ชิตช่วง
65 และ 150	พระพิทักษ์ (ตันตระภูล ลีละบุตร)	แต่เดิมทายาทในบ้านเลขที่ 150 เคยดำเนินกิจการ โรงเรียนประถมศึกษา ชื่อโรงเรียนยวงวัฒนา ปัจจุบันเลขที่ 150 ขายให้กับ อาคารมวัฒนธรรมไทย - การตะเมื่อประมาณ พ.ศ. 2532

ตารางที่ 1 (ต่อ) การแสดงชื่อเจ้าของบ้านที่เป็นข้าราชการตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

เลขที่บ้านขุนนางเก่า และข้าราชการ สมัยพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	ชื่อขุนนาง และข้าราชการ	หมายเหตุ
68	พระยาแก้ว (บิดาข้าหนู) และหลวงประชาภิบาล	ทายาทปัจจุบันคือ นายชนู ผลพันธ์
73	ขุนวิสิฐ อนุตรการ	
79	นายมงคล คณะราษฎร์	
128	หลวงประสิทธิบุรีรักษ์	
129	บ้านของพัสดิเก่า	
138	ขุนวิจิตรวรรณเวช	
140/2	ตระกูลกุลดิลก	
166 และ 160	พระศรีสาคร (ต้นตระกูล พันธุ์มุต) ข้าราชการกรม สรรพากร	เลขที่ 160 ขายให้กับ เจ้าของกิจการ สยามซอง เชลชี โฮสเทล ตั้งแต่ ประมาณทศวรรษ 2530
196	บ้านพระยาภักดี	ปัจจุบันเป็นกิจการโรงแรม Here Hostel ที่เริ่มกิจการ ประมาณปลายทศวรรษ 2550

ที่มา: ผู้นำชุมชนหลังวัดราชันดดา คุณธนกร สวรักษ์ (2553)

คุณชนู ผลพันธ์ ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมด้วยว่า ผู้มีฐานะดีหรือข้าราชการชั้นสูง
จะตั้งบ้านเรือนริมคลอง เช่น บ้านหลวงธรรมานุวัตติ เป็นต้น

ภาพที่ 1 แผนที่ผังเลขที่บ้านภายในชุมชนหลังวัดราชนonda

ที่มา: ดัดแปลงและเพิ่มสัญลักษณ์จากต้นฉบับของผู้นำชุมชนหลังวัดราชนonda คุณธนกร สวรรักษ์ (ม.ป.ป.)

จากแผนผังชุมชนข้างบนนี้ เป็นการดัดแปลงแผนผังต้นฉบับที่ได้จากผู้นำชุมชน เพื่อให้เห็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินโดยเฉพาะในเขตชุมชน (ไม่นับบริเวณอาคารมณีนราชดำเนินและลานกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นที่ดินของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) อย่างชัดเจนด้วยการทำพื้นที่แรเงา และการใส่สัญลักษณ์แสดงทิศเพิ่มขึ้น ในแผนผังพื้นที่ส่วนที่เป็นสีขาวแสดงเขตกรรมสิทธิ์ของพระคลังข้างที่ หรือปัจจุบันคือกรรมสิทธิ์ของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พื้นที่ที่แรเงาสีเทาเข้มคือส่วนของที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดราชนondารามวรวิหาร นอกนั้นคือพื้นที่ดินส่วนบุคคล จากแผนผังนี้พบว่า บางบ้านที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ไม่ปรากฏเลขที่ให้เห็นในแผนผัง สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะการเกิดไฟไหม้ใหญ่ภายในชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2529 ทำให้บ้านหลายหลังในแนวทิศใต้ติดกับคลองวัดราชนonda ถูกไฟไหม้หายไปหลายหลัง เช่น บ้านของตระกูลสุพานิช เป็นต้น ทั้งนี้ไม่มีข้อมูลของสาเหตุของการเกิดเพลิงไหม้ที่ชัดเจน

ลักษณะบ้านข้าราชการและตัวอย่างการออกโฉนด

สืบเนื่องจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ทำให้ทุกคนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐ หรือราษฎรทั่วไปที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน ต้องดำเนินการให้รัฐออกโฉนดที่ดินตามกฎหมายใหม่นี้ทุกราย ทว่าการออกโฉนดที่ดินเป็นเรื่องที่ต้องใช้กำลังเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด ซึ่งรัฐมีกำลังเจ้าหน้าที่น้อยทำให้การออกโฉนดที่ดินเป็นไปอย่างล่าช้า รวมถึงพื้นที่ที่รัฐกำหนดให้มีโฉนดที่ดินก่อนที่อื่นก็คือที่อยุธยา ทำให้พื้นที่อื่น ๆ เช่น ในเขตกรุงเทพฯ มีการออกโฉนดที่ล่าช้ากว่า และบางพื้นที่มาออกโฉนดที่ดินได้สำเร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ดังเช่นที่ดินที่เป็นบ้านของขุนนางและข้าราชการที่อาศัยในชุมชนวัดราชนาคตา เป็นต้น ซึ่งโฉนดที่ดินตามกฎหมายแบบใหม่นี้เรียกว่า “โฉนดแผนที่” (ระบบโฉนดแผนที่คือ ระบบการออกโฉนดที่ดินตามระบบที่อังกฤษใช้ในดินแดนเครือจักรภพอังกฤษ เช่น ออสเตรเลีย ในภาษาอังกฤษเรียกว่า “Torrens System”) เพราะมีการวาดรูปแผนที่และขอบเขตของที่ดินที่ด้านหลังของโฉนด ดังปรากฏในภาพที่ 2 และ 3 เป็นต้น ซึ่งการมีโฉนดที่ดินแบบใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2444 จนถึงพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินฉบับที่ 2 พ.ศ. 2459 นั้นเป็นกฎหมายที่คุ้มครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของราษฎรที่มีโฉนดที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมาย และกฎหมายที่ตัดสิทธิ์เจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ละเลยการครอบครองที่ดินกว่า 10 ปี (กนิษฐา ชิตช่วง, 2547: 153)²

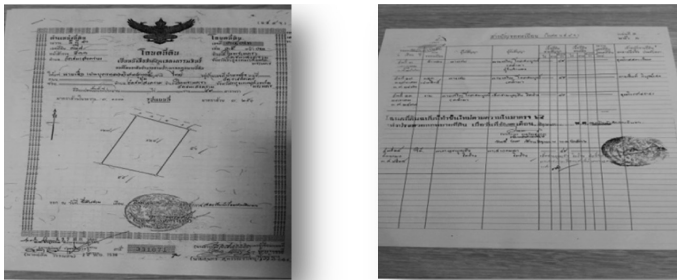
ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างลักษณะบ้านของข้าราชการ 4 ตัวอย่าง ดังนี้ คือ บ้านเลขที่ 63, 68 – 68/1, 150, 160, 166 แต่ที่มีตัวอย่างการออกโฉนดที่ดินคือ เลขที่ 63 และ 68 ดังต่อไปนี้

รายละเอียดของการตั้งบ้านเรือนของข้าราชการสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณ พ.ศ. 2454 โดยสังเขป มีดังนี้

² ปัจจุบันใช้พระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 (ฉบับที่ ๑๓) พ.ศ. ๒๕๕๖.

1. บ้านเลขที่ 63 เจ้าของคือ พันตรีชิต ชิตช่วง ภูมิลำเนาเดิมเป็นบุตรชาวสวนผลไม้ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี และมารับราชการทหารบกในกรมพลธิการ เมื่อได้สมรสกับนางแหม่ม (ไม่ทราบนามสกุล) เชื้อสายจีน อาชีพทำขนมขายย่านเสาชิงช้า จึงได้มาซื้อที่ดินบริเวณชุมชนหลังวัดราชนัดดาใน พ.ศ. 2476 โดยใช้ชื่อ ด.ช.บุญถึง ชิตช่วง ซึ่งเป็นบุตรชายคนเดียวให้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ดังปรากฏในรูปการโอนกรรมสิทธิ์ในโฉนดที่ดิน ดังต่อไปนี้

ตามรูปโฉนดที่ดินที่บ้านเลขที่ 63 แรกเริ่มเดิมทีที่ดินแปลงนี้เป็นของบุตรชายของหลวงวิเศษสุวรรณ์ และออกโฉนดที่ดินเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2458 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในรูปด้านล่าง

ภาพที่ 2 ภาพซ้ายแสดงการมอบที่ดิน ภาพขวาด้านบนแสดง พ.ศ. 2458 เป็นปีเริ่มแรกการออกโฉนด

ที่มา: น.อ.บุญถึง ชิตช่วง ร.น. ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2553

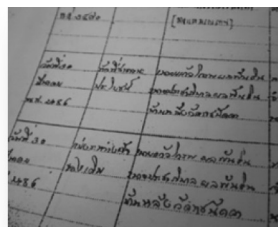
ที่ดินในแปลงบ้านเลขที่ 63 ก่อนด.ช.บุญถึง ชิตช่วง จะได้กรรมสิทธิ์ พบว่าเจ้าของเดิมมีการนำที่ดินไปจำนองหลายครั้งด้วยกันนับตั้งแต่ พ.ศ. 2473 เป็นต้นมา ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะเศรษฐกิจของประเทศสยามในช่วงนั้นตกต่ำจากผลกระทบการเงินการคลังของประเทศ และวิกฤติการณ์เศรษฐกิจโลก ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์ไทยฉบับ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474 (หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, 2558: 42 - 43) ที่ตีพิมพ์พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “ความจำเป็นในการตัดทอนค่าใช้จ่าย และให้ข้าราชการอดทนเพื่อประชาชนให้บ้าง

กลีกรรมและตัดคำใส่หุ้ยในการทำสินค้าในยามเศรษฐกิจตกต่ำ” (หม่อมเจ้า พูนพิศมัย ดิศกุล, 2558: 42 - 43) จนกระทั่งครอบครัววิชิตขันธ์สามารถซื้อต่อใน พ.ศ. 2476 โดยใช้ชื่อเจ้าของโฉนดเป็น ด.ช.บุญถึง ชิตขันธ์ ขณะอายุได้ 13 ปี และตกทอดสู่ทายาทปัจจุบันคือ บุตรสาวคนโตที่ได้รับมรดกใน พ.ศ. 2538

ตามคำบอกเล่าของ น.อ.บุญถึง ชิตขันธ์ ร.น. นามสกุลชิตขันธ์ เป็นนามสกุลใหม่ ได้รับการประทานจากพระองค์เจ้าธานีนิติเทพนตรีชิต ซึ่งมีความหมายว่า ชิตผู้เป็นช่าง เนื่องจากพันตรีชิตรับราชการทหารบกกรมพลธิการในฝ่ายทหารช่าง

2. บ้านเลขที่ 68 - 68/1 บ้านของหลวงธรรมานุวัติจำนงค์ (จ้อย ผลพันธ์ิน) ทายาทปัจจุบันคือ นายธนู ผลพันธ์ิน

ตามหลักฐานการออกโฉนดบ้านเลขที่ 68 และ 68/1 เจ้าของบ้านคือ อำแดงเพ็ง ผลพันธ์ิน ภรรยาของหลวงธรรมานุวัติจำนงค์ได้ขอออกโฉนดที่ดินได้สำเร็จใน พ.ศ. 2454 ตามรูปต่อไปนี้

ภาพที่ 3 ภาพการรังวัดที่ดินใน พ.ศ. 2489 ถ่ายพ.ศ. 2555
ที่มา: ธนู ผลพันธ์ิน

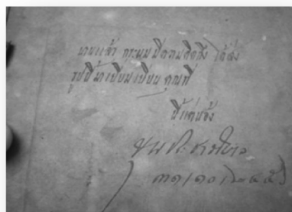
ภายหลังได้มีการรังวัดที่ดินเพื่อทำการแบ่งกรรมสิทธิ์ และทำทางเดินสาธารณะ เพื่อให้มีทางเดินริมรั้ววัดราชนัสดารามวรวิหาร มุ่งขึ้นด้านเหนือสู่ถนนราชดำเนินใน พ.ศ. 2489 (ธนู ผลพันธ์ิน, สัมภาษณ์, 30 กรกฎาคม 2560) ประวัติของเจ้าของที่ดินคือหลวงธรรมานุวัติจำนงค์ (จ้อย ผลพันธ์ิน) นั้นเป็นอาจารย์ปริยัติและผู้ดูแลพระอารามอยู่ที่วัดนิเวศธรรมประวัติ และเป็นอาจารย์สอนหนังสือให้กับสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2531: 387)

หลวงธรรมานุวัติจำนง สโมสรกับนางเพ็ง ผลพันธุ์น มีบุตรหลายคน แต่เท่าที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จำได้มี 5 คน ดังนี้

มหาอมาตย์ตรี พระยาโอวาทวรกิจ (หม่อมผลพันธุ์น)
อาจารย์ใหญ่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง
๑๗ พฤษภาคม ๒๔๔๔ - ๒ กันยายน ๒๔๔๔

ภาพที่ 4 ภาพมหาอมาตย์ตรี พระยาโอวาทวรกิจ (หม่อมผลพันธุ์น)
ที่มา: วรชาติ มีชัยบ,จดหมายเหตุวิชาการ ในจดหมายเหตุวิชาการตอนที่ 31.
สืบค้นจากhttp://www.vajiravudh.ac.th/VC_Annals/vc_annal31.htm
สืบค้นเมื่อ 9 กรกฎาคม 2560

ภาพที่ 5 ภาพหลวงประชาภิบาลและลายเซ็นใน พ.ศ. 2456 ได้รับความอนุเคราะห์
จากคุณธนู ผลพันธุ์น ให้บันทึกภาพเมื่อ พ.ศ. 2553

รายนามบุตรของหลวงธรรมมานูวัติจำนง เท่าที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจำได้คือ (สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2531: 387 - 388)

1. เพิ่ม (หลวงอนุสาสนวินิจ) รัชราชการในกระทรวงธรรมการ
2. สด (หลวงสังขวิทย์วิสุทธิ) รัชราชการในกระทรวงยุติธรรม
3. เหม ผลพันธิน (พระยาโอวาทวรกิจ) รัชราชการในกระทรวงธรรมการ
4. ทองสุก (พระพิทลุงคบุรีระหัทเขตร หรือคนในชุมชนรู้จักท่านในนามพระยาแก้วโกรพ) รัชราชการในกระทรวงมหาดไทย ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง
5. บุญศรี (ที่หลวงประชาภิบาล) บิดาของคุณธนู ผลพันธิน รัชราชการกระทรวงมหาดไทย ตำแหน่งนายอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

3. บ้านเลขที่ 150 บ้านของพระพิทักษ์ ต้นตระกูล ลีละบุตร เนื่องจากเจ้าของบ้านได้อพยพย้ายออกไปนอกชุมชนราว พ.ศ. 2532 ทำให้ผู้วิจัยไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมามากนัก ทราบแต่เรื่องความเป็นเครือญาติกับเจ้าของบ้านเลขที่ 65 เท่านั้น

4. บ้านเลขที่ 160 และ 166 บ้านของพระศรีสาคร พระศรีสาครมีบ้านพักสองหลังโดยเลขที่ 160 ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศเหนือเดิมเป็นที่ดินของทางฝ่ายภรรยาของพระศรีสาครซึ่งเป็นที่ดินส่วนตัวไม่ใช่ที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ปัจจุบันบ้านและที่ดินแปลงนี้ได้ขายให้กับเจ้าของธุรกิจโรงแรม สยามของเซลิเซ ตั้งแต่ประมาณต้นทศวรรษ 2520) ส่วนบ้านหลังที่สองคือ บ้านเลขที่ 166 ซึ่งถัดจากบ้านเลขที่ 168, 168/1, 168/4 ไปทางทิศใต้ที่ตั้งอยู่บนที่ดินซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ในสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คือพระคลังข้างที่) และในปัจจุบันยังคงเป็นที่อาศัยของตระกูลพันธุ์มุต รวบรวมทายาทของพระศรีสาครก็ต้องจ่ายค่าเช่าบ้านและที่ดินเป็นรายเดือน เดือนละ 420 บาท ให้กับสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (โปรดดูแผนผังชุมชน ในภาพที่ 1 ประกอบ) การที่บ้านเลขที่ 166 ตั้งอยู่บนกรรมสิทธิ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์สันนิษฐานว่าเป็นเพราะที่ดินและบ้านหลังนี้เดิมทีน่าจะเป็นบ้านของนายละมุลที่อาจจะไม่มีเงินจ่ายค่าปลุกบ้าน ทำให้บ้านและที่ดินหลังนี้หลุดเป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไป (บรรจบสิน พันธุ์มุต, **สัมภาษณ์**, พ.ศ. 2553.)

ส่วนคุณพรต พันธุมสุต ผู้เป็นหลานชายของคุณบรรจบลิน พันธุมสุต ได้เล่าเพิ่มเติมถึงประวัติของบ้านเลขที่ 166 ว่า ในอดีตก่อนที่บ้านหลังนี้จะเป็นของพระศรีสาครสันนิษฐานว่าเคยเป็นบ้านของมิชชันนารีชาวเยอรมัน ซึ่งย้ายออกไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองอีกด้วย เพราะเมื่อหลายสิบปีมาแล้วเคยมีผู้สูงอายุชาวเยอรมันกลับมาที่บ้านหลังนี้พร้อมกับลูกหลาน และเล่าเป็นภาษาเยอรมันให้เจ้าของบ้านในปัจจุบันทราบว่าท่านเคยพักอยู่บ้านหลังนี้ (พรต พันธุมสุต, **สัมภาษณ์**, พ.ศ. 2557) นอกจากนี้คุณบรรจบลิน พันธุมสุต ยังได้เล่าถึงสภาพแวดล้อมรอบ ๆ บ้านในอดีตว่า “ละแวกนี้เป็นป่า ที่มีชะนี ชะมด และหมี” เป็นต้น (บรรจบลิน พันธุมสุต, **สัมภาษณ์**, พ.ศ. 2553)

ส่วนประวัติพระศรีสาครนั้น เดิมชื่อ ช้อย พันธุมสุต บ.ม.จ ชั้น ๕ เป็นบุตรนายพัน และนางแฉ่ง พันธุมสุต เกิดตำบลเกาะท่าพระ อำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรี เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2427 สำเร็จการศึกษาประโยค ๑ ตามหลักสูตรสมัยก่อนแล้วก็สมัครเข้าเป็นนักเรียนราชการกรมสารบาญชี (กรมบัญชีกลาง) กระทรวงพระคลังฯ แล้วเข้ารับราชการเป็นเสมียนตรี กองสารบรรณกระทรวงนั้น เมื่อ พ.ศ. 2442 – 2449

ต่อมา พ.ศ. 2450 ได้เป็นคลังจังหวัดชุมพร จากนั้นย้ายกลับมาเป็นนายเวรกองสารบรรณที่เดิม แล้วเป็นข้าหลวงตรวจการกรมสรรพากรในกระทรวงนครบาล เมื่อ พ.ศ. 2457 ถึง พ.ศ. 2459 จากนั้นเป็นผู้ตรวจการกรมการบาญชีในกรมสรรพากรซึ่งเดิมแยกกันเป็นกรมสรรพากรนอกและกรมสรรพากรใน กรมแรกสังกัดกระทรวงมหาดไทย กรมหลังสังกัดกระทรวงนครบาล ภายหลังรวม 2 กรมนี้ เป็นกรมสรรพากรสังกัด กระทรวงพระคลังฯ ต่อมาเลื่อนตำแหน่งเป็นสรรพากรมณฑลจันทบุรี เมื่อ พ.ศ. 2464 เป็นสรรพากรมณฑลนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. 2465 เป็นสรรพากรนครสวรรค์ เมื่อ พ.ศ. 2469 เป็นสรรพากรมณฑลอุดร เมื่อ พ.ศ. 2471 และออกจากราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ เมื่อ พ.ศ. 2474 (ชนากร สวรักษ์, เอกสารอัดสำเนา, (ม.ป.พ.))

พระศรีสาครมียศเป็นรองอำมาตย์ตรีโท และเอก เมื่อ พ.ศ. 2454, 2455, 2457 โดยลำดับ และเป็นอำมาตย์ตรี และอำมาตย์โท เมื่อ พ.ศ. 2467 และ 2469 โดยลำดับ และมียศทางราชการเลื่อนมาเป็นนายหมู่ตรี โท เอก และนายหมวดตรีโดยลำดับ พระศรีสาครมีบรรดาศักดิ์ครั้งแรกเป็นขุนรัตนโกษา เมื่อ พ.ศ. 2454 เป็นหลวงศรีสาคร เมื่อ พ.ศ. 2460 และเป็นพระศรีสาครเมื่อ พ.ศ. 2470 และถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2506 สิริรวมอายุได้ 80 ปี โดยพระศรีสาครมีบุตรและธิดา 16 คน บ้านของท่านยังคงอยู่ในความดูแลของบุตรและธิดาในปัจจุบัน

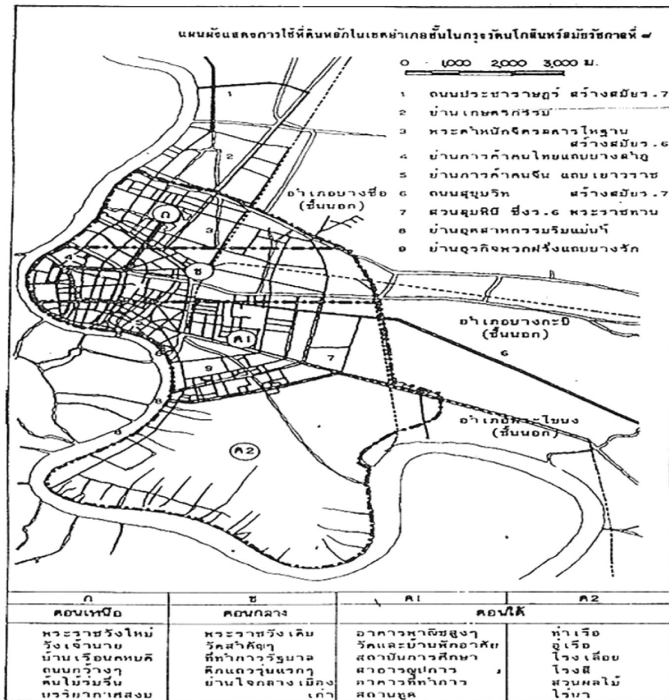
ภาพที่ 6 บ้านหลังที่สองของพระศรีสาครทรงชนมบังซิง เลขที่ 166 ที่ยังคงสภาพให้เห็นในปัจจุบัน ถ่าย พ.ศ. 2555

ส่วนบ้านในละแวก เช่น 168/1 และ 168/4 เป็นบ้านในการดูแลของพระศรีสาครเช่นกัน ปัจจุบันบ้านหมายเลข 168/4 คุณโชคชัย พรธิติสรรค์ เป็นผู้อยู่อาศัย (ชนากร สวาร์กษ์, เอกสารอัตสำเนา (ม.ป.พ.)) แต่เสียค่าเช่ากับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ส่วนบ้านข้าราชการที่พอจะบันทึกภาพบางส่วนได้คือ เลขที่ 129 อดีตบ้านของพลดี

อีกหลังคือบ้านของพระยาภักดี เลขที่ 196/1 – 196/12 ปัจจุบันคือ Here Hostel จากที่กล่าวมาเป็นการสะท้อนภาพของการตั้งถิ่นฐานของขุนนางและข้าราชการ ตั้งแต่ระดับพระยา คุณพระ และคุณหลวง ในพื้นที่ชุมชนวัดราชนัคนา ซึ่งเป็นชุมชนในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ ภายหลังจากการที่สยามปฏิรูปประเทศสู่ความทันสมัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา พร้อมกับการปฏิรูป

ระบบราชการ ซึ่งตามมาด้วยการก่อสร้างสถานที่ราชการที่สำคัญ ได้แก่ กระทรวง การต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงธรรมการ กรมสรรพากร ในบริเวณที่เป็นส่วนในและนอกเกาะรัตนโกสินทร์ อันมีผลต่อจำนวนขุนนางและข้าราชการที่เข้ามาทำงาน และหาที่อยู่อาศัยในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ที่เพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้ การที่รัฐบาลประกาศจัดระเบียบคลอง พ.ศ. 2456 ก็อาจจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ราษฎรต้องหาซื้อที่ดินอยู่อาศัยบนบก เช่น แถบย่านถนนราชดำเนิน เป็นต้น ตามแผนภูมิแสดงการขยายตัวของกาตั้งถิ่นฐานของคนในกรุงเทพฯ และชานเมือง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านล่างนี้

ภาพที่ 7 แสดงการใช้ที่ดินหลักในเขตอำเภอขึ้นในกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 7
ที่มา: (กำธร กุลชล และทรงสวรรค์ นิลกำแหง, 2523 - 2525: น. 240
อ้างอิงใน เขียวรัตน์ พุฒิมานรดีกุล, 2527: 42)

แต่อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนมากขึ้น ซึ่งรวมถึงกลุ่มคนจีน และราษฎรทั่วไป แต่สภาพของภูมิทัศน์ความเป็นสวนผลไม้ในยุคนั้นจะยังไม่ล่มสลายเหมือนกับในยุคปัจจุบัน และข้อที่น่าสังเกตของการตั้งถิ่นฐานของคนในยุคสมัยนี้อีกประการก็คือ คนในยุคก่อนสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นกลุ่มคนที่ยังคงให้ความสำคัญกับระบบคลองมากกว่าระบบถนน ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการหันประตูบ้านไปทางทิศใต้และทิศตะวันออกตามแนวของคลองรอบกรุง และคลองหลอดวัดราชนันทดา การให้ความสำคัญกับถนนราชดำเนินจะมาปรากฏชัดเจนในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทศวรรษที่ 2480 เป็นต้นไป เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่เรียกว่า “กอปรการ” หมายถึงพัฒนาทั้งการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรม ช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ถนนราชดำเนินมีอิทธิพลต่อวิถีดำเนินชีวิตของคนในชุมชนวัดราชนันทดาอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

สรุปและอภิปรายผล

ที่ดินสวนผลไม้ในบริเวณตำบลบ้านพานถมได้พัฒนากลายเป็นสถานที่ปลูกบ้านเรือนของข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุปัจจัยจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระประสงค์จะให้พื้นที่นี้เป็นเขตเศรษฐกิจ มีคนมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น เพื่อไม่เป็นที่เปลี่ยวหรือรกร้างต่อไป การที่ข้าราชการหลายครอบครัวได้เข้ามาซื้อที่ดินในย่านนี้ สันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่ที่ใกล้กับหน่วยงานราชการหลายแห่งทั้งด้านในและนอกพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ และเป็นเพราะมีการพัฒนาระบบการคมนาคมอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ เริ่มจากการมีคลองรอบกรุง และการตัดถนนราชดำเนินตั้งแต่พระบรมมหาราชวังจนถึงพระที่นั่งอนันตสมาคม และลานพระราชวังดุสิต เป็นต้น นอกจากนี้การมี พ.ร.บ. การออกโฉนดที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็นการแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของคนในยุคสยามใหม่อย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตาม

คุณลักษณะเด่นของวิถีชีวิตของข้าราชการไทยในตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงทศวรรษ 2480 ก็คือการให้ความสำคัญกับระบบการคมนาคมด้วยคลองมากกว่าการใช้ถนน การใช้ถนนเป็นเส้นทางคมนาคมหลักโดยเฉพาะถนนราชดำเนินมาเริ่มอย่างจริงจังในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี สมัยแรกเมื่อทศวรรษ 2480 ตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบ “กฤษฎากรรม” ในปัจจุบันบ้านพักข้าราชการบางหลังหายไปเพราะเนื่องมาจากการอพยพออกจากชุมชน เนื่องจากการขายที่บ้านเพื่อไปอยู่ที่อื่นที่มีการคมนาคมสะดวกกว่า ทำให้บ้านของข้าราชการเปลี่ยนสภาพไป เช่น การเปลี่ยนสภาพเป็นโรงแรมขนาดเล็กเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทั้งชาวไทยและต่างชาติ และการเปลี่ยนสภาพจากการณีเกิดไฟไหม้ใหญ่ในชุมชน พ.ศ. 2529 ทำให้บ้านพักข้าราชการด้านทิศใต้ของชุมชนหลังวัดราชนาคดาโค่นไฟเผาไปหลายหลัง อย่างไรก็ตามบ้านพักของข้าราชการในชุมชนหลังวัดราชนาคดายังคงมีอยู่และยังคงเป็นประโยชน์ให้กับผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ต่อไป

บรรณานุกรม

- กนิษฐา ชิตช่วง. (2547). **สิทธิของราษฎรไทยในการใช้ประโยชน์และเป็นเจ้าของที่ดิน พ.ศ. 2444 - 2468 : ศึกษากรณีที่ดินราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ
- กัธกร กุลชล และทรงสรรค์ นิลกำแหง, “วิวัฒนาการทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ ฝั่งตะวันออก: ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง” ใน **ศิลปากร**, 4(5), 240.
- ขวัญใจ เอ็มใจ.(2541) “ราชดำเนินทางมีเพราะคนเดิน” ใน **นิตยสารสารคดี**, 14(164), 51- 124.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. (2531). **ประวัติบุคคลสำคัญ**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

ชนากร สวาทักษ์, (ม.ป.ป.). เอกสารอัตสำเนาแผนผังเลขที่บ้านในชุมชนหลังวัดราชนั้ดดา.
(ม.ป.ท.) : (ม.ป.พ.)

ชนากร สวาทักษ์, (ม.ป.ป.), เอกสารอัตสำเนาเลขที่บ้านขุนนางและข้าราชการ
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (ม.ป.ท.) : (ม.ป.พ.)

ทัศนาศ ทัศนมิตร. (2553). กรุงเทพฯครึ่งศตวรรษ. กรุงเทพฯ : ร.ศ. 229.

ทัศนาศ ทัศนมิตร.(2553). เล่าเรื่องเมืองกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : แสงดาว.

ป.บุณนาค (นามแฝง). (2553). เปิดตำนานห้างร้านสยาม. กรุงเทพฯ : ฐานการพิมพ์.

ป.บุณนาค (นามแฝง). (2552). พระนครเมื่อกาลก่อน. กรุงเทพฯ : ฐานการพิมพ์.

ปราวณี กล้าส้ม. (2555). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ (เล่ม 1). กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ปราวณี กล้าส้ม. (2550). ย่านเก่าในกรุงเทพฯ (เล่ม 2). กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ฝ่ายเจริญสุข,บรรณธิการบริหาร. (ม.ป.ป.). ชื่อนี้มีที่มา เล่ม 3 ชุดกรุงเทพมหานคร.
กรุงเทพฯ : เพื่อนเรียน.

พูนพิศมัย ดิศกุล,หม่อมเจ้าหญิง. (2558). สิ่งที่เขาพบเห็น. กรุงเทพฯ : มติชน.

ภาพันท์ รักรัศรีทอง. (2559). ศรีศักร วัลลิโภดม : แนวคิดและกระบวนการศึกษา
ท้องถิ่นเพื่อ ‘เด็กรักถิ่น’, สืบค้นจาก <http://lekprapai.org/home/view.php?id=733>

เยาวรัตน์ พุฒิมานรติกุล.(2527). การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 5 – 7
และผลกระทบทางสภาวะแวดล้อมต่อประชาชน. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต).
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

วรชาติ มีชูบท. จดหมายเหตุชีวิตราชวุดตอนที่ 31. สืบค้นจาก http://www.vajiravudh.ac.th/VC_Annals/vc_annal31.htm

วีระยุทธ ปีสาลี. (2557). กรุงเทพฯยามราตรี. กรุงเทพฯ : มติชน.

ศิลปากร,กรม. (2538). โลหะปราสาท วัดราชนั้ดดารามวรวิหาร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

คันสนันย์ วีระศิลป์ชัย. (2551). ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 7).
กรุงเทพฯ : มติชน.

คันสนันย์ วีระศิลป์ชัย. (2547). ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ.
กรุงเทพฯ : มติชน.

- ส.โกศน (นามแฝง). (2551). **รู้เรื่องเก่าปู่เล่าให้ฟัง**. กรุงเทพฯ : รามการพิมพ์.
- สมบัติ พลายน้อย. (2555). **เล่าเรื่องบางกอกฉบับสมบูรณ์**. (พิมพ์ครั้งที่ 7).
กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ.
- สยามพร ทองสำริ. (2526). **ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411 - 2453): ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนคร ด้านเหนือและด้านใต้พระนคร** (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เรื่อง คลองซุดในประเทศไทย**. สืบค้นจาก <http://kanchanapisek.or.th/>
- สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ. (2556). **กรุงเทพฯ กรุงธนฯ มีภูมิสถานชื่อบ้านนามเมือง**.
กรุงเทพฯ : ดรีมแคปเชอร์.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ห.จ.ช.). ร.5., ยช.5/21 เอกสารกระทรวงโยธาธิการ
เรื่อง “**ถนนตำบลพานถมในเรื่อง ตัดถนนราชดำเนินนอก**”
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ห.จ.ช.). ร.5., ยช. 9/41 เอกสารกระทรวงโยธาธิการ
เรื่อง “**ถนนตำบลพานถมในเรื่อง ตัดถนนราชดำเนินนอก**”
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ห.จ.ช.). ร.6., น.15. 2 ข/25 เอกสารกระทรวงนครบาล
เรื่อง “**ที่ดินล่งล้ำเขตรถถนนราชดำเนินนอกซึ่งมีผู้บุกรุก กรมพระนครบาล ได้คัดค้านการรังวัดไว้รายหนึ่ง ได้ถอนการคัดค้านแล้ว พ.ศ. 2462**”
- ใหญ่ นภายน. (2547). **คุยเฟื่องเรื่องวัยเด็ก**. กรุงเทพฯ : เอ.ที.
- Kanitha Chitchang. (2560). Ratchadamnoen Avenue and the Community Development : A Case Study of the Ratchanadda Temple's Community.
วารสารการเมืองการปกครอง. 7(2), 270 – 282.
- Likhit Dhiravegin. (1978). **The bureaucratic Elite of Thailand : A study of their sociological attributes, Educational backgrounds and career advancement pattern**. Bangkok : Wachrin.

ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

น.อ.บุญถึง ชิตช่าง (ร.น.)	เพศชาย	อายุ 96 ปี	(อยู่บ้านเลขที่ 63) ถึงแก่กรรม
ธนู พลพันธ์	เพศชาย	อายุ 79 ปี	(อยู่บ้านเลขที่ 68/1)
บรรจบสิน พันธุ์มสุต	เพศหญิง	อายุ 90 ปี	(อยู่บ้านเลขที่ 166)
พรต พันธุ์มสุต	เพศชาย	ไม่ทราบอายุ	(อยู่บ้านเลขที่ 166)

Translated Thai References

- Damrong Rajanubhab, Prince. (1988). **Special People Bibliography**. Bangkok : Bannakij. [in Thai].
- Fine Arts, Department. (1995). **Loha Prasat**. Bangkok : Ammarin. [in Thai].
- Kanitha Chitchang. (2004). **The Rights of Thai People to Land Use and Land Ownership 1901-1925 : A Case Study of the Lower Chaophraya Basin**. (Unpublished doctoral dissertation). Chulalongkorn University, Bangkok. [in Thai].
- Kamthorn Kulachon and Songsawan Nilkamhang. "The Development of the East Rattanakosin Island's Landscape: Before Rattanakosin Era to the Post Revolution Era". In **Silpakorn**, 4(5) : 240. [in Thai].
- Kwanchai Emchai. (1998). Ratchadamnoen the way to walk. In **Sarakadi**, 14(164), 51- 124. [in Thai].
- National Archive. R.5.5/21. Ministry of Public Works Document. "**Road in Phantom District**". [in Thai].
- National Archive.R.5.9/41. Ministry of Public Works Document. "**Road in Phantom District**". [in Thai].

- National Archive.R.6., 15. 2 ๗/25. Ministry of Municipal Document. **“The Land which Extreme County Ratchadamnoen Avenue”** [in Thai].
- P. Bunnag. (2009). **Bangkok in the Past**. Bangkok : Tan. [in Thai].
- P. Bunnag. (2009). **Open the Legend of Shops in Siam**. Bangkok : Tan. [in Thai].
- Phai Charoensook. (n.d.). **The Origin of this Name. (Book – 3)**. Bangkok : Peunrian. [in Thai].
- Phoonpisamai Diskul, Princes. (2015). **My Experiences**. Bangkok : Matichon.
- Prani Klamsom. (2012). **The Old Areas in Bangkok**. (Book – 1). Bangkok : Muangboran. [in Thai].
- Prani Klamsom. (2007). **The Old Areas in Bangkok**. (Book – 2). Bangkok : Muangboran. [in Thai].
- Phapandhu Raksrithong. (2016). **Srisak Vallipodom : Concept and Methodology of Rural Area Study for “Dek Rak Thin”**. Retrieved from <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=733>. [in Thai].
- S. Koson. (2008). **The Old Story from Grand Father**. Bangkok : Rama. [in Thai].
- Sansani Weerasilpchai. (2004). **The First Western Trade Areas of Bangkok**. Bangkok : Matichon. [in Thai].
- Sansani Weerasilpchai. (2008). (7th). **The Name of Areas in Bangkok**. Bangkok : Matichon. [in Thai].
- Sayomporn Tongsari. (1983). **The Impact of the Building of Roads in Bangkok During the Reign of King Rama V (1868 – 1910): A Study in the Area within the City Walls, the Northern and the Southern Parts of the City**. (Thesis of Master's Degree). Silpakorn University, Nakhon Pathom. [in Thai].
- Sombat Plainoi. (2012). **Bangkok Story in Complete Edition**. (7th). Bangkok : Pimkam. [in Thai].

- Sujit Wongthes. (2013). **Bangkok and Thonburi**. Bangkok : Dream Catcher.
[in Thai].
- Tanakorn Sawarags. (n.d). **Diagram of houses in Ratchanadda Temple's Community**. (n.p). [in Thai].
- Tanakorn Sawarags. (n.d). **Papers**. (n.p). [in Thai].
- Tasana Tasanamit. (2010). **Mid Century of Bangkok**. Bangkok : R.S. 229 Petchprakai. [in Thai].
- Tasana Tasanamit. (2010). **Telling Story of Bangkok**. Bangkok : Sangdao.
- The encyclopedia project for Thai youth**. (2017). "Canal in Thailand", Retrieved from <http://kanchanapisek.or.th/>. [in Thai].
- Weerayuth Peesalee. (2014). **Bangkok at Night**. Bangkok : Matichon. [in Thai]
- Vorachat Meechubot. (n.d). **Vajiravudh Archive part 31**. [Webblog], Retrieved from http://www.vajiravudh.ac.th/VC_Annals/vc_annal31.htm. [in Thai].
- Yai Napayon. (2004). **His Biography**. Bangkok : A.T. [in Thai].
- Yawarat Phutimanrdagul. (1983). **The changes of Bangkok during the reigns of King Rama Vth-VIIth and Its subsequent enviromental impact on the people**. (Thesis of Master's Degree). Chulalongkorn University, Bangkok. [in Thai].
-